

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**KONSTRUKTNA VALJANOST UPITNIKA LIČNOSTI U SITUACIJAMA
POTICANOG ISKRIVLJAVANJA**
Diplomski rad

Irena Bešlić
Mentor: dr.sc. Željko Jerneiċ, prof.

Zagreb, 2009

SAŽETAK

Cilj ovog rada bio je ispitati mijenja li se konstruktna valjanost faceta upitnika ličnosti u situacijama poticanog egoističkog/moralističkog iskrivljavanja. Prema pretpostavkama Wigginsa i Trapnella (1996) i Paulhusa i Johna (1998), u situacijama iskrivljavanja facete ličnosti trebale bi se rasporediti na dva faktora: egoističko i moralističko iskrivljavanje. Ove pretpostavke smo provjeravali usporedbom situacije iskrenog odgovaranja sa situacijama poticanog egoističkog odnosno moralističkog iskrivljavanja. Istraživanje je provedeno na zavisnom uzorku u tri različite situacije: svi ispitanici najprije su morali iskreno odgovarati na upitnik ličnosti (N=328), a zatim se dio njih trebao predstaviti idealnim kandidatom za stipendiju (N=163), a dio njih idealnim kandidatom za studentsko putovanje (N=161). Faktorskim analizama u situaciji iskrenog odgovaranja ekstrahirali smo očekivanih pet faktora (neuroticizam, ekstraverzija, otvorenost ka iskustvu, ugodnost, savjesnost), u situaciji poticanog egoističkog iskrivljavanja tri faktora (egoističko iskrivljavanje, moralističko iskrivljavanje, opisivanje interesa), a u situaciji poticanog moralističkog iskrivljavanja četiri faktora (egoističko iskrivljavanje, moralističko iskrivljavanje, opisivanje interesa, iskrivljavanje samokontrole). Ovakvi rezultati daju djelomičnu potporu pretpostavljenom modelu.

Ključne riječi: socijalno poželjno odgovaranje, egoističko iskrivljavanje, moralističko iskrivljavanje, facete ličnosti

ABSTRACT

The aim of this study was to test whether response distortion affects the construct validity of personality facets in situations of induced egoistic/moralistic bias. According to Wiggins and Trapnell (1996) and Paulhus and John (1998), in situations where participants distort their answers, personality facets should divide themselves in two factors: egoistic and moralistic bias. In order to test these assumptions, we compared situations of honest responding to situations of induced egoistic and moralistic bias. Our study was conducted on dependent sample of participants in three different situations: all respondents first filled in honest responses in personality questionnaire (N=328) and then part of them had to present themselves like an ideal candidate for a student scholarship (N=163) and part of them had to present themselves like an ideal candidate for a student journey (N=161). We conducted factor analysis and extracted five factors in the situation of honest responding (neuroticism, extraversion, openness to experience, agreeableness, conscientiousness), in the situation of induced egoistic bias three factors (egoistic bias, moralistic bias, interest description) and in the situation of induced moralistic bias four factors (egoistic bias, moralistic bias, interest description, self-control bias). These results partially confirmed the proposed model.

Key words: socially desirable responding, egoistic bias, moralistic bias, personality facets

SADRŽAJ

UVOD.....	1
Ličnost u selekcijskoj praksi.....	1
Konstruktna valjanost upitnika ličnosti u situacijama iskrivljavanja	2
Priroda i mjerenje socijalno poželjnog odgovaranja	3
Sadržajne razlike u iskrivljavanju odgovora na upitnicima ličnosti.....	6
CILJ ISTRAŽIVANJA.....	9
METODA	10
Sudionici.....	10
Mjerni instrumenti	11
Postupak	12
REZULTATI	14
Predanalize.....	14
Rezultati faktorske analize faceta ličnosti u situaciji iskrenog odgovaranja.....	17
Rezultati faktorske analize faceta ličnosti u situaciji egoističkog iskrivljavanja	19
Rezultati faktorske analize faceta ličnosti u situaciji moralističkog iskrivljavanja....	24
RASPRAVA.....	27
ZAKLJUČAK.....	31
LITERATURA	31
PRILOZI.....	33

UVOD

Ličnost u selekcijskoj praksi

Selekcija je postupak odabira kandidata za određeno radno mjesto, a temelji se na nizu različitih metoda i tehnika. Procesom selekcije pokušavaju se odabrati kandidati koji će najbolje udovoljiti budućim radnim zahtjevima. To znači da se selekcijom nastoji predvidjeti buduća radna uspješnost potencijalnih zaposlenika. Ovakve potrebe dovele su do upotrebe raznih psihologijskih instrumenata i metoda kojima se procjenjuju psihološke karakteristike ljudi koje su važne za uspješnost na nekom radnom mjestu. Najčešće korištene metode su testovi inteligencije i selekcijski intervjui, ali u današnje vrijeme sve se više upotrebljavaju i upitnici ličnosti, jer se pokazalo kako imaju primjerenu pouzdanost i valjanost (Rothstein i Goffin, 2006).

Psiholozi su tijekom proteklog stoljeća uložili velik napor u identificiranje osobina ličnosti koje predviđaju radno ponašanje. Metaanalize su pokazale kako povezanost između osobina ličnosti i radnog učinka postoji te, iako je ona skromna, ipak može biti korisna u selekciji (Rothstein i Goffin, 2006). Barrick i Mount (1991) su ustanovili kako se povezanost između radnog učinka i osobina ličnosti temeljenih na petfaktorskom modelu ličnosti kreće od 0,04 za otvorenost ka iskustvu do 0,22 za savjesnost. Pokazalo se kako su savjesnost i emocionalna stabilnost najbolji indikatori opće radne uspješnosti te da predviđaju uspješnost u gotovo svim zanimanjima, dok važnost ekstraverzije, ugodnosti i otvorenosti ka iskustvu ovisi o vrsti zanimanja (Barrick, Mount i Judge, 2001).

Upitnici ličnosti pokušavaju mjeriti neke složenije osobine i tendencije ljudi za određenim oblicima reagiranja i ponašanja koji su relativno trajni i specifični za neku osobu tijekom života (Bahtijarević-Šiber, 1999). Obično se sastoje od niza tvrdnji za koje ispitanik mora označiti u kojem stupnju na određenoj skali svaka od njih odražava njegovo doživljavanje i ponašanje. Upravo stoga što su odgovori ispitanika zapravo samoiskazi, temeljni problem upitnika ličnosti je mogućnost iskrivljavanja odgovora. Potencijalni zaposlenici mogu iskriviti svoje odgovore u socijalno poželjnom smjeru kako bi povećali vjerojatnost vlastitog zaposlenja (Dilchert, Ones i Viswesvaran, 2006), te upravo to i čine kada se nađu u selekcijskoj situaciji (Rothstein i Goffin, 2006). Pitanje koje se logički postavlja jest - ako se odgovori na upitnicima ličnosti mogu iskrivljavati, koliko onda možemo vjerovati rezultatima koji su dobiveni na njima?

Tako se pojavila zabrinutost oko valjanosti upitnika ličnosti. Mueller-Hansonova i sur. (2003) su pokazali kako iskrivljavanje odgovora može imati vrlo štetan utjecaj na kriterijsku valjanost rezultata na upitnicima ličnosti, ali i na kvalitetu donošenja selekcijskih odluka na temelju tih rezultata. Konkretno, što je selekcijski omjer manji, veći će broj ljudi davati socijalno poželjne odgovore, te oni kasnije pokazuju slabiji radni učinak (Mueller-Hanson i sur., 2003). Dakle, osim utjecaja na kriterijsku valjanost upitnika ličnosti, iskrivljavanje odgovora značajno utječe i na odluke o zapošljavanju kandidata.

Konstruktna valjanost upitnika ličnosti u situacijama iskrivljavanja

Konstruktna valjanost je metrijska karakteristika kojom pokušavamo odrediti koliko dobro neki psihologijski test opisuje određene psihičke osobine za koje teoretski pretpostavljamo da bi ih trebao mjeriti. Zaključci istraživanja o utjecaju iskrivljavanja odgovora na konstruktnu valjanost upitnika ličnosti su različiti. Postoje četiri stajališta o utjecaju iskrivljavanja odgovora na korelacije među dimenzijama ličnosti odnosno faktorsku strukturu upitnika ličnosti. Prema prvoj pretpostavci, iskrivljavanje odgovora ne utječe na faktorsku strukturu upitnika ličnosti. Pobornici druge pretpostavke smatraju kako iskrivljavanje odgovora dovodi do povećanja korelacija među pojedinim dimenzijama ličnosti što narušava faktorsku strukturu upitnika ličnosti jer se smanjuje broj ekstrahiranih faktora u odnosu na situaciju iskrenog odgovaranja. Treća je pretpostavka da iskrivljavanje odgovora dovodi do povećanja korelacija među pojedinim dimenzijama ličnosti, ali se time ne narušava cjelokupna faktorska struktura, nego samo dolazi do povećanih pojedinih faktorskih zasićenja. Prema četvrtoj pretpostavci, iskrivljavanjem odgovora narušava se faktorska struktura upitnika ličnosti, ali u smjeru povećanja broja ekstrahiranih faktora u odnosu na situaciju iskrenog odgovaranja (Bradley i Hauenstein, 2006). Empirijske studije ne daju potpunu podršku niti jednoj od hipoteza. Bradley i Hauenstein (2006) su u svom radu djelomično potvrdili prvu pretpostavku – zaključili su da socijalno poželjno odgovaranje ne utječe na faktorsku strukturu upitnika ličnosti jer se faktorska struktura ispitanika koji su bili kandidati za posao i već zaposlenih ispitanika nije mijenjala s obzirom na situaciju. Njima se suprotstavljaju rezultati mnogih drugih istraživanja koja pokazuju da socijalno poželjno odgovaranje ugrožava konstruktnu valjanost upitnika ličnosti što rezultira

smanjenim ili povećanim brojem ekstrahiranih faktora (npr. Ellingson i sur., 1999; Rosse i sur., 1998). Ellingson, Sackett i Hough (1999) smatraju da socijalno poželjno odgovaranje ugrožava konstruktnu valjanost upitnika ličnosti jer se rezultati u situaciji iskrivljavanja značajno razlikuju od iskrenog odgovaranja te dolazi do polarizacije odgovora (negiranja negativnih osobina i isticanja pozitivnih osobina). Time dolazi do ekstrahiranja manjeg broja faktora nego u iskrenoj situaciji.

Iz navedenog možemo zaključiti kako ljudi iskrivljavaju svoje odgovore na upitnicima ličnosti, a rezultati u pogledu utjecaja iskrivljavanja na konstruktnu valjanost su kontradiktorni. Uvidom u prirodu socijalno poželjnog odgovaranja trebali bismo dobiti uvid u strukturu iskrivljavanja na upitnicima ličnosti.

Priroda i mjerenje socijalno poželjnog odgovaranja

S obzirom na činjenicu da ispitanici mogu namjerno iskrivljavati odgovore na upitnicima ličnosti kada su za to motivirani, problem iskrivljavanja odgovora pokušao se riješiti razvojem skala socijalno poželjnog odgovaranja. Tako konstruirane skale trebale su služiti za identifikaciju sudionika koji iskrivljavaju odgovore odnosno za korekciju rezultata na osnovnim dimenzijama ličnosti. Stoga su se istraživači počeli intenzivno baviti konstruktom socijalno poželjnog odgovaranja. Socijalno poželjno odgovaranje definiramo kao pristranost u odgovaranju koja se odnosi na tendenciju davanja pretjerano pozitivnih opisa vlastitih osobina (Paulhus, 2002). Dakle, socijalno poželjno odgovaranje je zapravo iskrivljavanje odgovora s ciljem uljepšavanja slike o sebi.

Postoje razne operacionalizacije konstrukta socijalno poželjnog odgovaranja. Isprva su se razvili jednodimenzionalni modeli koji su se temeljili na minimalnoj teoretskoj elaboraciji. Najpoznatije skale ovih modela su Edwardsova i Wigginsova skala socijalno poželjnog odgovaranja. Iz ovih modela se razvilo razmišljanje kako je socijalno poželjno odgovaranje zapravo pogreška mjerenja, koja ne smije biti u korelaciji s mjerama ličnosti da bi rezultate na njima smatrali valjanima. No, istraživanja su sve više ukazivala na višedimenzionalnost socijalno poželjnog odgovaranja. Paulhus (1984) je pokazao kako navedene skale zapravo mjere dva različita konstrukta. Naime, Edwardsova skala mjerila je samozavaravanje, a Wigginsova upravljanje dojmovima. Više faktorskih analiza također je rezultiralo s dva

relativno nezavisna faktora (Edwards i Walsh, 1964; Jackson i Messick, 1962; Paulhus, 1984; Wiggins, 1964; prema Paulhus, 1991). Različiti autori su ponudili interpretacije tih faktora. Millham i Jacobson (1978; prema Paulhus, 1984) razlikuju isticanje pozitivnih osobina ličnosti kao prvi te poricanje negativnih osobina ličnosti kao drugi faktor. Damarin i Messick (1965; prema Paulhus 2002) prvi faktor nazvali su *autističnim iskrivljavanjem*, koje odražava sklonost iskrivljavanju odgovora u skladu s vlastitom samopercepcijom o osobinama kao što su samopoštovanje i samoprilagodba. Drugi faktor nazvali su *propagandističko iskrivljavanje*, koje odražava sklonost iskrivljavanju odgovora kako bi se stvorila pozitivna slika o sebi pred drugima te time dobilo socijalno odobravanje. Iz toga su Sackeim i Gur razvili konstrukte *samozavaravanja* i *zavaravanja drugih* (Paulhus, 2002). Samozavaravanje odražava procjene vlastitih osobina u koje je pojedinac čvrsto uvjeren kako ih doista posjeduje, a zavaravanje drugih odnosi se na namjerno iskrivljavanje odgovora kako bi se zavaralo druge.

Paulhusov rani istraživački rad temeljio se na pokušaju integracije navedenih koncepata. Paulhus (1984) razlikuje *samozavaravanje* i *upravljanje dojmovima*. Samozavaravanje se odnosi na nesvjesno iskrivljavanje vlastitih osobina ličnosti u povoljnom smjeru. Osoba se opisuje na socijalno poželjan način, ali nesvjesno i nenamjerno, jer doista vjeruje kako posjeduje navedene poželjne osobine. S druge strane, upravljanje dojmovima odnosi se na svjesno i namjerno iskrivljavanje vlastitih odgovora kako bi se stvorila što povoljnija slika pred drugima. Naime, kad postoji motivacija za predstavljanjem u socijalno poželjnom svjetlu, rezultat na skalama upravljanja dojmovima se povećava, što ne vrijedi za skale samozavaravanja - rezultat na njima ostaje jednak, neovisno o situaciji (Paulhus, 1984). Iz toga možemo zaključiti kako je funkcija samozavaravanja osnaživanje vlastite ličnosti, a upravljanja dojmovima impresioniranje publike.

Prema ovom modelu, Paulhus (1984) je razvio Uravnoteženi inventar socijalno poželjnog odgovaranja (eng. Balanced Inventory of Desirable Responding; BIDR), kojim je pokušao izmjeriti ove dvije komponente socijalno poželjnog odgovaranja. Čestice koje se odnose na samozavaravanje naglašavaju pretjerano isticanje vlastitih pozitivnih kognitivnih i socijalnih karakteristika (npr. "Potpuno sam razumna osoba"), dok čestice koje se odnose na upravljanje dojmovima odražavaju svjesno iskrivljavanje

naglašavanjem vlastite ugodnosti i savjesnosti, te pridržavanja normi i pravila (npr. “Ne bih utajio porez, čak i kada bih bio siguran da me neće uhvatiti.”). Dakle, pojedinci koji imaju visok rezultat na skali samozavaravanja imaju visoko povjerenje u vlastitu racionalnost i prosudbe, a osobe koje su visoko na skali upravljanja dojmovima predstavljaju se izrazito socijalno konvencionalnima i savjesnima.

Prema opisanom modelu, samozavaravanje bi trebalo predstavljati nesvjestan proces, odnosno ne bi trebalo ovisiti o kontekstu u kojem se mjeri, za razliku od upravljanja dojmovima koje odražava svjestan, namjieran proces. Iako su neka istraživanja govorila u prilog modelu (Paulhus, Bruce i Trapnell, 1995), veći broj istraživanja pokazao je da se obje komponente socijalne poželjnosti mijenjaju ovisno o kontekstu (npr. Pauls i Crost, 2004; Galić i Jerneić, 2006). Osim toga, pokazalo se da samozavaravanje i upravljanje dojmovima povezane sa sadržajno različitim osobinama ličnosti (Pauls i Stemmler, 2003). Naime, samozavaravajuće osnaživanje pozitivno je povezano s ekstraverzijom, emocionalnom stabilnosti i otvorenosti ka iskustvu, a upravljanje dojmovima s ugodnosti i savjesnosti. Iz navedenog jasno proizlazi da strukturu socijalno poželjnog odgovaranja ne čini podjela na svjesno i nesvjesno iskrivljavanje te je razlika među komponentama socijalno poželjnog odgovaranja prvenstveno *sadržajna*.

Svi ovi nalazi utjecali su na Paulhusa pri oblikovanju novog modela socijalno poželjnog odgovaranja. Prema ovom modelu, razlikuju se dvije sadržajne komponente socijalno poželjnog odgovaranja – *egoističko* i *moralističko* iskrivljavanje. Dakle, egoističko iskrivljavanje utemeljeno je na vrijednosti djelotvornosti te predstavlja tendenciju pretjerano povoljnog prikazivanja vlastitog socijalnog i intelektualnog statusa što dovodi do nerealističnih samoprocjena o vlastitim osobinama koje se odnose na dominantnost, neustrašivost, emocionalnu stabilnost, kreativnost te intelekt. Moralističko iskrivljavanje utemeljeno je na vrijednosti zajedništva, a odnosi se na tendenciju negiranja vlastitih socijalno devijantnih impulsa, odnosno isticanje atributa «svetosti», što se očituje u pretjerano pozitivnim samoprocjenama vlastite ugodnosti, poslušnosti i savjesnosti (Paulhus, 2002). Na procesnoj razini, obje komponente uključuju svjesno i nesvjesno iskrivljavanje. Egoističko iskrivljavanje sastoji se od nesvjesnog samozavaravajućeg osnaživanja i svjesnog upravljanja djelotvornošću, dok se moralističko iskrivljavanje sastoji od nesvjesnog samozavaravajućeg poricanja i

svjesnog upravljanja zajedništvom. U skladu s ovim modelom, Paulhus je razvio Sveobuhvatni inventar socijalno poželjnog odgovaranja (eng. Comprehensive Inventory of Desirable Responding, CIDR; Paulhus, 2006) koji uključuje četiri skale. Osnaživanje djelotvornosti mjeri se skalom samozavaravanja- osnaživanja, a osnaživanje zajedništva skalom samozavaravanja-poricanja. Skalom upravljanja dojmovima mjeri se upravljanje zajedništvom. Navedene mjere su već poznate otprije, dok je jedina nova skala upravljanja djelotvornošću koja sadrži tvrdnje koje se odnose na pretjerano isticanje vlastite djelotvornosti s kojima se ljudi obično ne slažu u situaciji iskrenog odgovaranja (npr. "Iznimno sam talentiran").

Sadržajne razlike u iskrivljavanju odgovora na upitnicima ličnosti

Ukoliko su pretpostavke Paulhusovog modela točne, struktura socijalno poželjnog odgovaranja trebala bi odražavati strukturu iskrivljavanja odgovora na skalama upitnika ličnosti. Takvi nalazi mogli bi pridonijeti razrješavanju kontradiktornih nalaza o konstruktnoj valjanosti upitnika ličnosti u situacijama u kojima su sudionici motivirani prikazati se u socijalno poželjnom smjeru. Paulhus i John (1998) su u svom radu ispitali strukturu iskrivljavanja na upitnicima ličnosti. Usporedili su samoprocjene i procjene drugih (obitelji, prijatelja) na petfaktorskom upitniku ličnosti kako bi dobili valjanije procjene pretjerivanja u samoprezentaciji. Naime, na ovaj način može se izračunati koliko percepcija vlastitih osobina ličnosti odstupa od nezavisnog kriterija, u ovom slučaju od procjena bliskih osoba. Umjesto pet, dobili su dva faktora; prvi faktor bio je zasićen s dimenzijama ugodnosti i savjesnosti, dok je drugi faktor bio zasićen dimenzijama ekstraverzije, emocionalne stabilnosti, dominantnosti, intelekta i otvorenosti. Konkretno, pojedinci koji imaju visok rezultat na prvom faktoru pretjeruju u samoprocjenama vlastite altruističnosti i pouzdanosti, a pojedinci koji su visoko na drugom faktoru pretjeruju u samoprocjenama vlastite socijalne i intelektualne kompetentnosti. Navedeni faktori zapravo odražavaju dvije komponente - *egoističko* i *moralističko* iskrivljavanje. U pozadini ovih komponenti nalaze se dvije ključne vrijednosti, djelotvornost i zajedništvo. Djelotvornost određuje usmjerenost na osobni rast i razvoj te postignuće, dok zajedništvo određuje usmjerenost na međuljudske odnose, intimnost, briga za dobrobit drugih ili dobrobit društva (Paulhus i John, 1998). Njih pokreću dva različita motiva; motiv za moći i motiv za odobravanjem koji dovode

do toga da neki pojedinci pretjeruju u naglašavanju vlastite kompetentnosti, uspješnosti i nadmoći (visoki na motivu za moći), a neke u naglašavanju vlastite prilagođenosti društvu (visoki na motivu za odobravanjem).

Dakle, nalazi istraživanja sve su više pokazivali kako ove koncepcije upućuju na faktore alfa i gama o kojima je govorio Wiggins. S alfaom je povezano egoističko iskrivljavanje, koje dovodi do nerealistične percepcije vlastite dominantnosti, neustrašivosti, emocionalne stabilnosti, intelekta i kreativnosti. Drugim riječima, možemo reći da egoističko iskrivljavanje sadrži znakove narcizma te da se pojedinci, kad pretjeruju na ovoj dimenziji, predstavljaju kao "superheroji". S gamom je povezano moralističko iskrivljavanje, samozavaravajuća tendencija negiranja socijalno devijantnih impulsa koja dovodi do pretjerano pozitivne percepcije vlastite ugodnosti i savjesnosti. Dakle, kad ljudi pretjeruju na ovoj dimenziji predstavljaju se kao "sveci". Individualne razlike u ove dvije tendencije utječu na percepciju vlastite ličnosti na sistematski način te djeluju tako da očuvaju i osnaže pozitivnu sliku o sebi. Konkretno, ovisno o tome kojoj vrsti iskrivljavanja je pojedinac sklon, doći će do povećanja rezultata na pripadajućoj dimenziji ličnosti. Dakle, očigledno je kako se odgovori na upitnicima ličnosti mogu iskrivljavati te se time ugrožava njihova konstruktivna valjanost.

Priča o dva faktora u osnovi latentne strukture upitnika ličnosti nije nova. U poznatom radu, Digman (1997) je preispitivao skupine podataka iz 14 različitih istraživanja faktorskom analizom korelacija između pet faktora ličnosti. Rezultati njegovih analiza pokazali su kako se u pozadini navedenih pet faktora nalaze dva faktora višeg reda koje je proizvoljno nazvao alfa i beta. Prvi faktor činile su međusobne korelacije ugodnosti, savjesnosti i emocionalne stabilnosti, dok su drugi faktor činile međusobne korelacije ekstraverzije i otvorenosti ka iskustvu. Digman (1997) smatra kako bi prvi faktor mogao odražavati socijalno poželjno odgovaranje jer se visokim rezultatom na ovom faktoru vidi kako ispitanici nastoje davati socijalno poželjne i prihvatljive procjene vlastite ličnosti koje su u skladu s društvenim pravilima. Ovaj faktor je široka dimenzija koja je zapravo odraz procesa socijalizacije i razvoja ličnosti u smjeru socijalnog odobravanja. Drugi faktor interpretirao je kao težnju ka superiornosti, osobni rast i razvoj, samoaktualizaciju.

Wiggins i Trapnell (1996) su također zaključili kako se u pozadini pet velikih dimenzija ličnosti nalaze dva faktora višeg reda koja se sadržajno razlikuju. Prvi faktor

odražava vrijednost djelotvornosti koja se odnosi na karakteristike dominantnosti te se primarno očituje kroz osobinu ekstraverzije, dok se drugi faktor odnosi na vrijednost zajedništva kojeg opisuje koncept njegovanja i brige te se primarno očituje kroz osobinu ugodnosti. Osim toga, oni u svom radu pretpostavljaju kako bi se facete preostalih dimenzija savjesnosti, neuroticizma i otvorenosti ka iskustvu/intelektu teoretski mogle povezati ili s vrijednostima djelotvornosti ili s vrijednostima zajedništva. Dimenzija savjesnosti je dosta široka te uključuje facete koje se s jedne strane odnose na kompetentnost i težnju ka postizanju ciljeva, a s druge strane na aspekte samokontrole. Iz toga proizlazi da bi facete savjesnosti koje su povezane s aspektima kompetentnosti i postizanja ciljeva trebale odražavati vrijednost djelotvornosti, a facete koje su povezane s aspektima samokontrole vrijednost zajedništva. No, postoji i dio faceta savjesnosti kao što su organizacijske sposobnosti, redovnost i pouzdanost koje se ne mogu lako dihotimizirati, jer se čini kako one mogu odražavati odgovornost (vrijednost zajedništva), ali isto tako i kompetentnost (vrijednost djelotvornosti). Što se tiče dimenzije neuroticizma, s obzirom da facete anksioznosti i depresivnosti negativno koreliraju s dominantnosti, autori smatraju kako bi one mogle odražavati negativni pol djelotvornosti. Konkretno, niski rezultat na ovim facetama dovodi do većeg osjećaja djelotvornosti. S druge strane, faceta ljutnje negativno je povezana s interpersonalnim vještinama, pa bi samim time nizak rezultat na ovoj faceti trebao biti odraz vrijednosti zajedništva. Peti faktor može se interpretirati na dva načina, kao intelekt ili kao otvorenost ka iskustvu. U tom smislu intelekt bi trebao odražavati vrijednost djelotvornosti kroz isticanje osobina inteligencije, obrazovanosti, kompetentnosti, dok bi otvorenost ka iskustvu trebala odražavati vrijednost zajedništva kroz isticanje osobina maštovitosti, umjetničkih interesa, suosjećajnosti, tolerantnosti te međuljudske topline.

U skladu s navedenim istraživanjima u situacijama u kojima se iskrivljavanjem odgovora narušava konstruktiva valjanost upitnika ličnosti njihova faktorska struktura trebala bi se reducirati na dva faktora (egoističko i moralističko iskrivljavanje). Našim istraživanjem htjeli smo provjeriti jesu li točne pretpostavke Wigginsa i Trapnella (1996) te Paulhusa i Johna (1998) kojima oni argumentiraju kako bi se faktorska struktura faceta upitnika ličnosti trebala reducirati na dva faktora zbog namjernog iskrivljavanja odgovora.

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog rada je provjeriti pretpostavku da se faktorska struktura faceta upitnika ličnosti u situacijama motivacije za iskrivljavanjem reducira na dva faktora - egoističko i moralističko iskrivljavanje. S obzirom na činjenicu da se u situacijama poticanog iskrivljavanja mijenjaju odgovori na upitnicima ličnosti (Rothstein i Goffin, 2006), pretpostavljamo da će se struktura odgovora na facetama ličnosti u tri situacije (iskreno odgovaranje, poticano egoističko iskrivljavanje, poticano moralističko iskrivljavanje) razlikovati. U skladu s tim,

- a) u situaciji *iskrenog odgovaranja* očekujemo kako nema pritiska za socijalno poželjnim odgovaranjem te bi se u pogledu faktorske strukture trebalo očitovati pet faktora ličnosti. Konkretno, facete ličnosti trebale bi formirati sljedeće faktore: ekstraverziju, neuroticizam, ugodnost, savjesnost i otvorenost ka iskustvu.
- b) U situacijama *poticanog egoističkog i moralističkog iskrivljavanja* očekujemo da će se faktorska struktura narušiti. U obje situacije facete ličnosti trebale bi formirati dva faktora koja bi trebala odgovarati egoističkom i moralističkom iskrivljavanju. Ako je navedena pretpostavka točna, prvi faktor trebale bi činiti facete koje odražavaju vrijednosti djelotvornosti, dok bi drugi faktor trebale činiti facete koje odražavaju vrijednosti zajedništva. Jedan od načina na koji možemo očekivati da će se facete rasporediti prikazan je u Tablici 1.

Tablica 1
Hipoteze o klasifikaciji faceta na faktore egoističkog i moralističkog iskrivljavanja (prema Wiggins i Trapnell, 1996)

Dimenzije	Faktori	
	<i>Egoističko iskrivljavanje</i>	<i>Moralističko iskrivljavanje</i>
Neuroticizam	Anksioznost Depresivnost Ranjivost Neumjerenost Samosvjesnost	Ljutnja
Ekstraverzija	Sklonost prijateljstvu Društvenost Asertivnost Razina aktivnosti Traženje uzbuđenja Vedrina	
Otvorenost ka iskustvu	Intelekt Sklonost pustolovinama	Mašta Emocionalnost Umjetnički interesi Liberalizam
Ugodnost		Povjerenje Moralnost Altruizam Sklonost suradnji Skromnost Suosjećajnost
Savjesnost	Samoefikasnost Težnja za postignućem Samodisciplina	Urednost Pouzdanost Opreznost

METODA

Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 354 ispitanika, 162 muškog spola, a 192 ženskog spola. Dobni raspon kretao se od 18 do 30 godina. U istraživanju su mogli sudjelovati studenti bilo koje godine fakulteta, apsolvanti te zaposleni do godine dana. Jedini uvjeti su bili da osoba ne bude starija od 30 godina te da nije student psihologije ili psiholog. Uzorak ispitanika bio je prigodan, jer je svaki eksperimentator ispitivao osobe po svom izboru te se jedino trebao pridržavati navedenih uvjeta. Struktura ispitanika s obzirom na spol i dob bila je podjednaka u svim situacijama (Tablica 2).

Tablica 2
Karakteristike ispitanika u četiri različite situacije ispitivanja

			Iskreno	Uputa za iskrivljavanje odgovora				
				Egoističko		Moralističko		
Upozorenje o detekciji SPO	Bez upozorenja	Muški	80	43		37		
		Ženski	96	47		49		
		Ukupno	176	90		86		
		Dob	$M=22.95$	$SD=2.00$	$M=22.13$	$SD=2.22$	$M=22.90$	$SD=2.31$
	S upozorenjem	Muški	82	45		37		
		Ženski	96	45		51		
		Ukupno	178	90		88		
		Dob	$M=22.80$	$SD=2.20$	$M=22.73$	$SD=1.77$	$M=22.76$	$SD=2.08$

Napomena: u nekim tabličnim prikazima broj sudionika je umanjen zbog podataka koji nedostaju, pa su oni izostavljeni iz analiza

Mjerni instrumenti

Socijalno poželjno odgovaranje mjerili smo Sveobuhvatnim inventarom socijalno poželjnog odgovaranja (CIDR) čiji je autor D. L. Paulhus (2006). Upitnik čine četiri subskale:

- 1) Osnaživanje djelotvornosti (npr. “Moj prvi dojam o ljudima obično se pokaže točnim”)
- 2) Upravljanje djelotvornošću (npr. “Mogu vladati situacijom kad god to poželim”)
- 3) Osnaživanje zajedništva (npr. “Nikad se nisam veselio tuđem neuspjehu”)
- 4) Upravljanje zajedništvom (npr. “Uvijek se držim zakona, čak i kada znam da me neće uhvatiti”)

Svaka skala sadrži 20 čestica na kojima ispitanici na skali raspona od 1 (“Nije točno”) do 7 (“Potpuno točno”) označavaju svoje slaganje s tvrdnjom. Ukupni rezultat na svakoj skali formira se zbrajanjem rezultata na svim česticama koje pripadaju toj skali. Raspon mogućih rezultata svake skale je od 20 do 140.

Dimenzije ličnosti mjerili smo IPIP-300 upitnikom ličnosti koji mjeri pet velikih dimenzija ličnosti – neuroticizam, ekstraverziju, savjesnost, ugodnost te otvorenost ka iskustvu te njihove facete. Upitnik se sastoji od 300 čestica na kojima ispitanici na skali od 1 (“Nije točno”) do 7 (“Potpuno točno”) izražavaju svoje slaganje s tvrdnjom. Ukupni rezultat na svakoj dimenziji/faceti računa se zbrajanjem svih čestica koje pripadaju određenoj dimenziji/faceti. Raspon mogućih rezultata svake facete je od 10 do 70. U Tablici A u Prilogu nalaze se koeficijenti pouzdanosti faceta ličnosti u tri situacije primjene upitnika. Osim navedenih upitnika, u istraživanju su korišteni još neki instrumenti koji nisu dio ovog rada (OCQ-150, kontrolna i sociodemografska pitanja).

Postupak

Istraživanje je provedeno u sklopu ispitivanja vezanih za XVIII. ljetnu psihologijsku školu. Svaki sudionik škole morao je ispitati 15 osoba, podjednako muškaraca i žena. Na početku je ispitanik dobio opću uputu u kojoj ga se upoznaše sa svrhom istraživanja i na kojoj treba upisati svoju šifru kako bismo mu kasnije mogli dati povratnu informaciju. Uputa naglašava da je istraživanje anonimno što je osigurano time da ispitanik upitnike sam stavlja u frankiranu omotnicu i ubacuje ju u poštanski sandučić. Uputa je glasila:

“Vaš zadatak u ovom istraživanju je popuniti niz upitnika koji se nalaze u prilogu. Sudjelovanje je u potpunosti anonimno i Vaše ćemo odgovore koristiti isključivo u znanstvene svrhe. Vaša suradnja nam je vrlo važna pa Vas stoga molimo da nam na pitanja u upitnicima odgovarate u skladu s uputama koje im prethode. Sudjelovanje u ovom istraživanju je dobrovoljno i u svakom trenutku možete odustati.

Ako želite, po završetku istraživanja možemo Vam dati povratnu informaciju o Vašim rezultatima. Da biste mogli dobiti povratnu informaciju, a pri tom zadržati u potpunosti svoju anonimnost, potrebno je da svoj upitnik označite šifrom. Samo sa šifrom moći ćete pristupiti svojim rezultatima i dobiti povratnu informaciju.

U svrhu osiguranja anonimnosti Vaših odgovora, po završetku testiranja ispunjene upitnike stavit ćete u frankiranu omotnicu i sami je ubaciti u poštanski sandučić. Na taj način Vaš će identitet biti poznat samo Vama.”

Ispitanici su ispunjavali upitnike unaprijed određenim redoslijedom: najprije OCQ-150, zatim upitnik s pomiješanim česticama IPIP-300 i CIDR-a dva puta - prvi put su ga trebali ispunjavati iskreno, a drugi put trebali su uljepšavati odgovore u skladu s uputom (jedan dio ispitanika dobio je uputu kojom se potiče egoističko, a drugi dio ispitanika uputu kojom se potiče moralističko iskrivljavanje). Zatim su odgovarali na posljednji upitnik koji se sastojao od kontrolnih i sociodemografskih pitanja.

Postojale su četiri različite verzije upitnika, koje su se međusobno razlikovale samo prema uputama za IPIP-300 i CIDR. Situacije su se razlikovale prema uputi za iskrivljavanje te prema postojanju upozorenja o detekciji iskrivljavanja odgovora. Upute za iskrivljavanje razlikovale su se s obzirom na to želi li se potaknuti egoističko ili moralističko iskrivljavanje. Egoističko iskrivljavanje pokušalo se potaknuti sljedećom uputom: “Zamislite da se nalazite u situaciji selekcije za privlačnu stipendiju do koje

Vam je izuzetno stalo. Njen iznos je izdašan, a od Vas se ne traže nikakve obaveze prema donatoru. Izbor osoba koje će osvojiti stipendiju ovisi o rezultatima ovog testiranja, a traže se osobe koje odlikuje visoko postignuće, ambicioznost i marljivost.” Moralističko iskrivljavanje pokušalo se potaknuti sljedećom uputom: “Zamislite da se nalazite u situaciji selekcije za privlačno studentsko putovanje do kojeg Vam je vrlo stalo. Ministarstvo znanosti i obrazovanja odabrat će grupu studenata koja će otputovati na Sveučilište u New Yorku sa zadatkom upoznavanja američkog sustava visokog školstva. Izbor osoba koje će osvojiti stipendiju ovisi o rezultatima ovog testiranja. Budući da se radi o skupom projektu traže se osobe koje u prvom redu odlikuje slaganje s drugima, izbjegavanje sukoba i suradljivost.”

Situacije su se još razlikovale prema upozorenju o detekciji iskrivljavanja odgovora. Konkretno, polovica ispitanika koji su imali uputu s egoističkim i moralističkim iskrivljavanjem dobili su upozorenje o detekciji iskrivljavanja odgovora unutar svoje upute. Upozorenje u uputi za iskreno odgovaranje bilo je oblikovano na sljedeći način: “Pripazite, važno je da budete u potpunosti iskreni jer upitnik sadrži pitanja koja su namijenjena identifikaciji onih koji su neiskreni u odgovaranju.”, dok je u uputi za iskrivljavanje glasilo: “Pripazite, važno je da budete uvjerljivi jer upitnik sadrži pitanja koja su namijenjena identifikaciji onih koji su neiskreni u odgovaranju.”

Tablica 3

Prikaz situacija prema kojima su se razlikovali upitnici u istraživanju s obzirom na uputu

CIDR i IPIP-300		1.	2.	
Upozorenje o detekciji SPO	Bez upozorenja	Iskreno	Egoističko iskrivljavanje (stipendija)	Moralističko iskrivljavanje (putovanje)
	S upozorenjem	Iskreno	Egoističko iskrivljavanje (stipendija)	Moralističko iskrivljavanje (putovanje)

Ispitivanje se odvijalo individualno te su eksperimentatori bili prisutni tijekom testiranja kako bi se osiguralo pridržavanje točnog redoslijeda rješavanja upitnika (ispitanici su najprije morali iskreno ispuniti IPIP-300+CIDR, a tek potom iskrivljavati odgovore), samostalnost u ispunjavanju upitnika (kako ne bi konzultirali druge osobe ili Internet, pogotovo u slučaju OCQ-150), povjerljivost psihologijskih mjernih instrumenata te kako bi mogli odgovoriti na eventualne nejasnoće ispitanika. Svi upitnici rješavaju se u jednom navratu te s obzirom da ispitivanje u prosjeku traje dva sata ispitanicima se mogla dati pauza prije upute za iskrivljavanje.

REZULTATI

Predanalize

Prije provođenja faktorskih analiza proveli smo niz t-testova za zavisne uzorke kojim smo htjeli provjeriti je li uputa za iskrivljavanje imala učinka, odnosno razlikuju li se situacija iskrenog odgovaranja od situacije u kojoj smo tražili egoističko/moralističko iskrivljavanje. Situacija iskrenog odgovaranja se značajno razlikuje od situacije egoističkog iskrivljavanja na svim facetama ličnosti (svi $p < 0.01$) osim na traženju uzbuđenja i suosjećajnosti (Tablica B u Prilogu). Situacija iskrenog odgovaranja se značajno razlikuje od situacije moralističkog iskrivljavanja na svim facetama ličnosti (svi $p < 0.01$) osim na traženju uzbuđenja, emocionalnosti i liberalizmu (Tablica C u Prilogu). Prema tome, možemo primijetiti da su ispitanici u obje situacije značajno izmijenili svoje odgovore u odnosu na iskreno odgovaranje kako bi se prikazali u socijalno poželjnijem svjetlu što znači da je uputa za iskrivljavanje imala učinka na rezultate. U obje situacije ispitanici su najviše povećavali svoje procjene na facetama savjesnosti, ugodnosti i ekstraverzije, a smanjivali ih na facetama neuroticizma.

Također smo provjerili je li uputa s upozorenjem otkrivanja iskrivljavanja imala učinka na rezultate. U situaciji iskrenog odgovaranja nema razlike između situacije bez upozorenja i s upozorenjem o detekciji iskrivljavanja odgovora. Stoga smo smatrali da je u faktorskoj analizi iskrene situacije opravdano spojiti rezultate ispitanika koji nisu imali upozorenje i one koji su imali upozorenje o detekciji iskrivljavanja odgovora. U situaciji egoističkog iskrivljavanja uputa upozorenja imala je učinka na samo dvije facete ličnosti – traženje uzbuđenja na kojem su ispitanici značajno smanjivali svoje procjene ($t=2.31$; $df=174$; $p<0.05$; $d=0.35$) i suosjećajnost na kojoj su ispitanici značajno povećavali svoje procjene ($t=-1.98$; $df=174$; $p<0.05$; $d=-0.30$). Prema tome, ni u ovoj situaciji uputa o detekciji iskrivljavanja nije imala snažniji učinak, pa smo se također odlučili spojiti rezultate u faktorskoj analizi egoističkog iskrivljavanja. U situaciji moralističkog iskrivljavanja bilo je 11 značajnih razlika između situacije bez upozorenja i s upozorenjem o detekciji iskrivljavanja odgovora. U Tablici 4 možemo vidjeti koliko su velike te razlike. Naime, veličine razlika se kreću od 0.32 do 0.46 ($M=0.17$) što znači da je efekt razlika male do umjerene veličine (Cohen, 1988). S obzirom da efekt razlika na ovim facetama ličnosti nije velik smatramo kako nije

značajno utjecao na rezultate te da možemo provoditi faktorsku analizu na obje grupe ispitanika zajedno.

Tablica 4

Prikaz deskriptivne statistike, rezultata t-testa i Cohenovih d-indeksa za značajne razlike faceta između situacije moralističkog iskrivljavanja bez upozorenja i s upozorenjem o detekciji iskrivljavanja

Dimenzije	Facete	Moralističko-bez upozorenja		Moralističko-s upozorenjem		Značajnost razlike		Veličina razlike
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	
Neuroticizam	Samosvjesnost	26.60	4.78	27.26	5.66	-2.05*	166	-0.32
	Neumjerenost	25.23	7.16	28.51	7.59	-2.91**	169	-0.45
	Ranjivost	20.18	6.76	22.93	8.11	-2.31*	168	-0.35
Ekstraverzija	Sklonost prijateljstvu	64.74	5.47	62.76	6.28	2.20**	170	0.34
	Društenost	61.76	6.04	59.51	6.85	2.27*	169	0.35
	Vedrina	62.77	6.30	60.68	6.06	2.20*	168	0.34
Otvorenost ka iskustvu	Sklonost pustolovinama	60.04	6.37	56.80	7.69	2.97*	167	0.46
	Intelekt	63.83	6.12	61.20	7.13	2.57*	168	0.40
Savjesnost	Samoefikasnost	63.27	6.56	61.00	6.59	2.27*	170	0.35
	Urednost	60.93	7.12	57.61	8.10	2.83**	168	0.44
	Težnja za postignućem	64.17	5.59	61.93	7.76	2.15*	168	0.33

Napomena: * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$

Kako bismo provjerili jesu li naše korelacijske matrice prikladne za provođenje faktorske analize proveli smo Kaiser-Meyer-Olkinov test i Bartlettov test. Kaiser-Meyer-Olkinov test pokazuje proporciju varijance koja je zajednička, odnosno može biti objašnjena latentnim faktorima. Kada je vrijednost ovog testa veća od 0.60 smatramo da su naši podaci prikladni za provođenje faktorske analize (Norusis, 1988). Bartlettov test provjerava je li naša matrica jednaka matrici identiteta. Ako bi naša matrica bila jednaka matrici identiteta, to bi značilo da su varijable u matrici nepovezane i ne bi imalo smisla provoditi faktorsku analizu. Ovaj test mora imati značajnost uz najmanje 95% sigurnosti da bi naši podaci bili podobni za faktorizaciju. U Tablici 5 prikazani su rezultati ovih testova na našim podacima te vidimo da je opravdano provoditi faktorsku analizu u sve tri situacije.

Tablica 5

Prikaz Kaiser-Meyer-Olkinovog testa i Bartlettovog testa kao mjera prikladnosti korelacijskih matrica za provođenje faktorske analize nad 30 faceta ličnosti u tri različite situacije odgovaranja

		Iskreno odgovaranje	Egoističko iskrivljavanje	Moralističko iskrivljavanje
Kaiser-Meyer-Olkinova mjera prikladnosti korelacijske matrice za faktorizaciju		0.87	0.92	0.92
Bartlettov test sfernosti	Približni χ^2 df	5890.68** 435	3758.54** 435	3623.79** 435

Napomena: **p<0.01

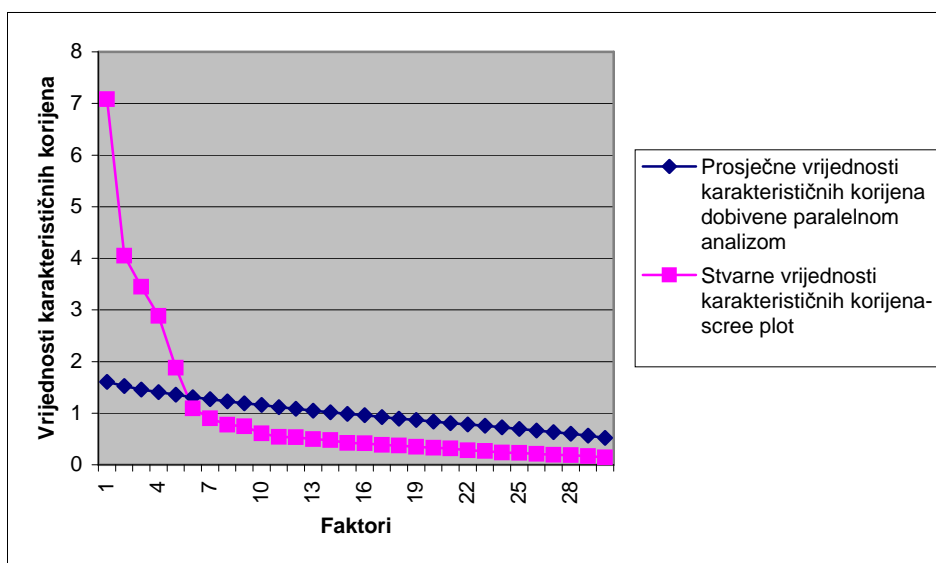
Faktorskom analizom nastojimo veći broj varijabli objasniti manjim brojem faktora, dakle cilj nam je pojednostavniti odnos promatranih varijabli. Problem se javlja kod odabira broja faktora koji su značajni za objašnjavanje strukture varijabli. Najčešće se koriste sljedeći kriteriji:

- 1) *Kaiser-Guttmanov kriterij* – prema ovom kriteriju trebalo bi se zadržati sve faktore kojima je vrijednost karakterističnog korijena veća od 1. Pokazalo se kako se ovaj kriterij ne bi trebalo koristiti kao samostalan kriterij određivanja broja faktora jer se njime obično zadržava prevelik broj faktora.
- 2) *Cattellov scree-plot test* – prema ovom kriteriju se formira grafički prikaz odnosa svih faktora i pripadajućih vrijednosti karakterističnih korijena. Na prikazu treba tražiti prijelomnu točku u kojoj se vrijednosti karakterističnih korijena prestaju naglo smanjivati i počne se formirati ravna linija ostalih vrijednosti karakterističnih korijena. Vrijednosti iznad te prijelomne točke čine broj faktora koje bi trebalo zadržati. Ovo pravilo je podložno subjektivnosti istraživača, ali nam u kombinaciji s ostalim kriterijima pomaže u odlučivanju o broju faktora koje trebamo zadržati.
- 3) *Paralelna analiza* – logika u osnovi ove analize krije se u činjenici da vrijednosti komponenti koje bismo trebali zadržati moraju imati veće karakteristične korijene od prosječnih vrijednosti karakterističnih korijena paralelnih komponenti dobivenih na slučajno generiranoj matrici podataka iste veličine i istog broja varijabli (Hayton, Allen i Scarpello, 2004).
- 4) *Interpretabilnost* – treba zadržati onaj broj faktora čije je značenje razumljivo i smisljeno. Ovaj kriterij je vrlo koristan u kombinaciji s ostalim kriterijima.

Navedeni kriteriji se najčešće koriste u većini faktorsko-analitičkih istraživanja. Naravno, nijedan kriterij nije preporučljivo koristiti samog za sebe, nego ih treba kombinirati i doći do zajedničkog rješenja. Tako možemo biti sigurniji da ćemo najmanje pogriješiti u odluci o zadržavanju značajnih faktora.

Rezultati faktorske analize faceta ličnosti u situaciji iskrenog odgovaranja

U situaciji iskrenog odgovaranja dobili smo 6 faktora koji imaju karakteristični korijen veći od 1 te oni zajedno objašnjavaju 68.1% varijance. No, scree-plot i prikaz paralelne analize (Slika 1) upućuju na zadržavanje 5 faktora. Kriterij interpretabilnosti također upućuje na zadržavanje pet faktora. Tih pet faktora zajedno objašnjavaju 64.5% ukupne varijance što znači da zadržavanje šestog faktora ne doprinosi puno u objašnjavanju ukupne varijance. U Tablici 6 prikazani su postotci varijance koje objašnjava svaki od pet faktora prije i nakon rotacije.

Slika 1. Prikaz prosječnih vrijednosti karakterističnih korijena dobivenih paralelnom analizom i stvarnih vrijednosti dobivenih faktorskom analizom faceta ličnosti u iskrenoj situaciji

Tablica 6

Vrijednosti karakterističnih korijena, postotka objašnjene varijance i kumulativni postotak ukupno objašnjene varijance dobivenim faktorima prije i nakon rotacije na 30 faceta ličnosti u iskrenoj situaciji (N=328)

Komponente	Početne vrijednosti			Vrijednosti nakon rotacije		
	KK	% ukupne varijance	Kumulativni % ukupne varijance	KK	% ukupne varijance	Kumulativni % ukupne varijance
1	7.08	23.61	23.61	4.40	14.65	14.65
2	4.05	13.50	37.11	4.38	14.62	29.26
3	3.45	11.48	48.59	4.24	14.14	43.40
4	2.89	9.62	58.21	3.88	12.93	56.33
5	1.88	6.27	64.48	2.44	8.14	64.48

Napomena: KK-karakteristični korijen

Nakon provedene Varimax rotacije pet faktora koje smo ostavili u analizi, u Tablici 7 možemo primijetiti nekoliko obrazaca. Možemo utvrditi kako je prva komponenta najviše zasićena facetama koje predstavljaju dimenziju ugodnosti, druga komponenta zasićena je facetama savjesnosti dok je treća komponenta zasićena je prvenstveno facetama neuroticizma. Što se tiče četvrte komponente, ona je uglavnom zasićena facetama koje predstavljaju dimenziju ekstraverzije, osim faceta razina aktivnosti i asertivnosti koje zapravo koreliraju s dimenzijom savjesnosti. No, ako promotrimo čestice koje predstavljaju razinu aktivnosti (npr. "Uvijek sam zaposlen", "Mogu obavljati više stvari odjednom", "Brzo reagiram") i asertivnosti ("Preuzimam odgovornost", "Nastojim utjecati na druge") moguće je da su ispitanici shvatili ove čestice kao odraz samoefikasnosti i kompetentnosti, što bi moglo objasniti zašto se ova čestica nije rasporedila na četvrtu komponentu (ekstraverziju) nego visoko korelira s drugom komponentom (savjesnost). Peta komponenta je zasićena facetama koje predstavljaju dimenziju otvorenosti ka iskustvu.

Možemo primijetiti kako neke facete imaju dvostruke saturacije, odnosno projiciraju se na dvije komponente. Traženje uzbuđenja podjednako korelira s ekstraverzijom (0.444) i otvorenosti ka iskustvu (0.414) što znači da su ispitanici vjerojatno jedan dio čestica prepoznali kao odraz ekstraverzije (npr. "Volim biti dio glasne gomile"), a drugi dio kao odraz otvorenosti ka iskustvu (npr. "Volim pustolovinu", "Voljan sam sve isprobati"). Opreznost je podjednako zasićena dimenzijom ugodnosti (0.441) i dimenzijom savjesnosti (0.473). Ovdje je također moguće kako su jedan dio čestica opreznosti pojedinci prepoznali kao odraz ugodnosti (npr. "Volim se ponašati hirovito"), dok su druge prepoznali kao odraz savjesnosti

odnosno samoeфикаsnosti (npr. “Izbjegavam pogreške”). Općenito, u situaciji iskrenog odgovaranja možemo jasno uočiti da se facete ličnosti raspoređuju na pet faktora koji predstavljaju ugodnost, savjesnost, neuroticizam, ekstraverziju i otvorenost ka iskustvu.

Tablica 7

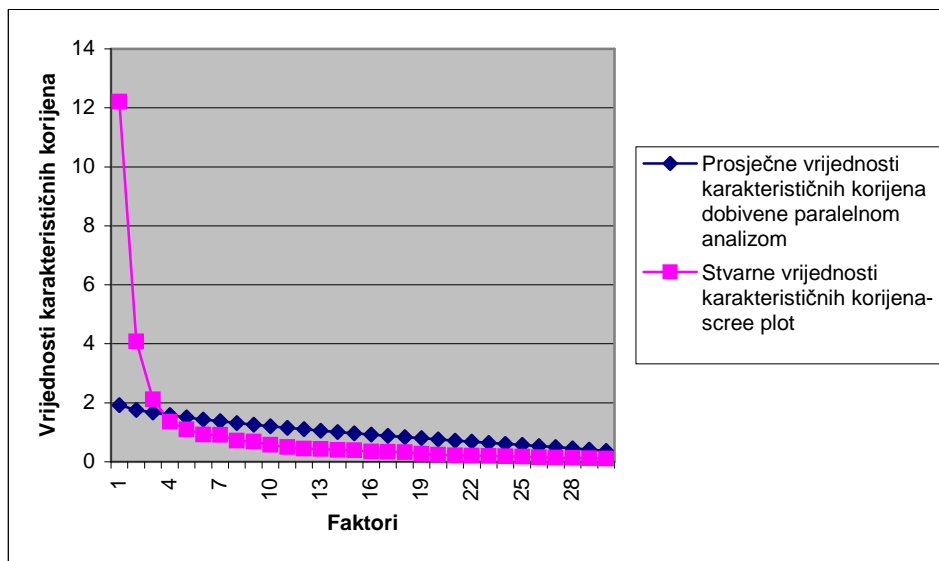
Faktorska struktura faceta ličnosti nakon provedene Varimax rotacije na zadržanih pet faktora u situaciji iskrenog odgovaranja

Facete	Komponente				
	1	2	3	4	5
Anksioznost			0.858		
Ljutnja			0.765		
Depresija			0.657	-0.417	
Samosvjesnost		-0.379	0.616	-0.366	
Neumjerenost	-0.453		0.482	0.311	
Ranjivost			0.824		
Sklonost prijateljstvu				0.796	
Društvenost				0.796	
Asertivnost		0.676		0.370	
Razina aktivnosti		0.738			
Traženje uzbuđenja	0.304			0.444	0.414
Vedrina				0.784	
Mašta					0.457
Umjetnički interesi	0.447				0.486
Emocionalnost					0.458
Sklonost pustolovinama				0.306	0.610
Intelekt		0.388			0.665
Liberalizam					0.660
Povjerenje	0.429				
Moralnost	0.799				
Altruizam	0.637			0.489	
Sklonost suradnji	0.749				
Skromnost	0.561	-0.390			
Suosjećajnost	0.698				
Samoeфикаsnost		0.703	-0.398		
Urednost	0.357	0.477			
Pouzdanost		0.432			
Težnja za postignućem		0.800			
Samodisciplina	0.355	0.731			
Opreznost	0.441	0.473		-0.358	

Napomena: u tablici su navedena zasićenja faceta >0.30, a deblje su otisnute njihove primarne projekcije na komponente

Rezultati faktorske analize faceta ličnosti u situaciji egoističkog iskrivljavanja

U situaciji u kojoj smo uputom inducirali egoističko iskrivljavanje, Kaiser-Guttmanov kriterij predlaže zadržavanje 5 faktora koji zajedno objašnjavaju 69.47% ukupne varijance. S druge strane, scree-plot i rezultati paralelne analize upućuju na postojanje tri faktora (Slika 2).

Slika 2. Prikaz prosječnih vrijednosti karakterističnih korijena dobivenih paralelnom analizom i stvarnih vrijednosti dobivenih faktorskom analizom faceta ličnosti u situaciji egoističkog iskrivljavanja

Ova tri faktora objašnjavaju 61.33% ukupne varijance, što znači da ne gubimo puno izostavljanjem preostala dva faktora. Tablica 8 prikazuje nam koliki postotak varijance objašnjava svaki od tri faktora prije i nakon rotacije.

Tablica 8

Vrijednosti karakterističnih korijena, postotka objašnjene varijance i kumulativni postotak ukupno objašnjene varijance dobivenim faktorima prije i nakon rotacije na 30 faceta ličnosti u situaciji egoističkog iskrivljavanja (N=163)

Komponente	Početne vrijednosti			Vrijednosti nakon rotacije		
	KK	% ukupne varijance	Kumulativni % ukupne varijance	KK	% ukupne varijance	Kumulativni % ukupne varijance
1	12.21	40.70	40.70	10.48	34.93	34.93
2	4.08	13.59	54.30	4.30	14.32	49.24
3	2.11	7.04	61.33	3.63	12.09	61.33

Nakon provedene rotacije s tri komponente koje smo odlučili ostaviti u analizi, dobili smo faktorsku strukturu faceta ličnosti u situaciji egoističkog iskrivljavanja (Tablica 9).

Tablica 9

Faktorska struktura faceta ličnosti nakon provedene Varimax rotacije na zadržana tri faktora u situaciji egoističkog iskrivljavanja

Facete	Komponente		
	1	2	3
Anksioznost	-0.766		
Ljutnja	-0.629	-0.317	
Depresija	-0.808	-0.327	
Samosvjesnost	-0.715		
Neumjerenost	-0.673	-0.315	
Ranjivost	-0.848		
Sklonost prijateljstvu	0.547	0.478	0.461
Društvenost	0.435		0.529
Asertivnost	0.768		
Razina aktivnosti	0.697		
Traženje uzbuđenja			0.724
Vedrina	0.419	0.383	0.628
Mašta	-0.335		0.723
Umjetnički interesi	0.337		0.515
Emocionalnost			0.612
Sklonost pustolovinama	0.588		
Intelekt	0.626		0.447
Liberalizam			
Povjerenje		0.594	
Moralnost	0.365	0.750	
Altruizam	0.456	0.629	0.414
Sklonost suradnji		0.792	
Skromnost	-0.521	0.443	
Suosjećajnost		0.654	0.430
Samoefikasnost	0.838		
Urednost	0.732		
Pouzdanost	0.652	0.569	
Težnja za postignućem	0.798		
Samodisciplina	0.861		
Opreznost	0.795		

Napomena: u tablici su navedena zasićenja faceta >0.30, a deblje su otisnute njihove primarne projekcije na komponente

Uvidom u tablicu možemo uočiti nekoliko obrazaca. Facete neuroticizma primarno su zasićene prvom komponentom (od -0.629 do -0.848). Kod faceta ekstraverzije situacija je nešto kompliciranija. Naime, asertivnost (0.768) i razina aktivnosti (0.697) primarno su zasićene prvom komponentom, dok su društvenost (0.529) i vedrina (0.628) primarno zasićene trećom komponentom, ali su podjednako zasićeni i prvom komponentom (društvenost 0.435, vedrina 0.419). Sklonost prijateljstvu je podjednako zasićena svim komponentama, a traženje uzbuđenja samo trećom komponentom (0.724). Što se tiče faceta otvorenosti ka iskustvu, mašta (0.723), umjetnički interesi

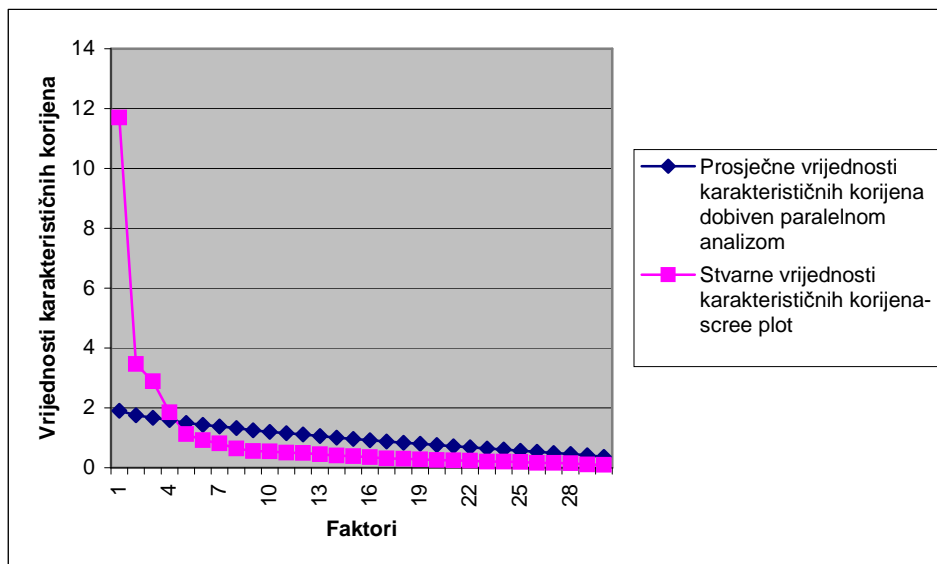
(0.515) i emocionalnost (0.612) su dominantno zasićeni trećom komponentom, a sklonost pustolovinama (0.588), intelekt (0.626) i liberalizam (-0.266) prvom. Sve facete ugodnosti nalaze se na trećoj komponenti (od 0.443 do 0.792), osim skromnosti koja je podjednako zasićena prvom (-0.521) i drugom (0.443) komponentom. Facete savjesnosti prvenstveno su zasićene prvom komponentom (od 0.652 do 0.861), osim pouzdanosti koja je podjednako zasićena prvom (0.652) i drugom (0.569) komponentom. Dakle, općenito se pokazuje kako je prva komponenta primarno zasićena svim facetama neuroticizma i savjesnosti te nekim facetama ekstraverzije i otvorenosti ka iskustvu. Ako promotrimo čestice faceta asertivnosti (npr. "Preuzimam odgovornost", "Nastojim voditi druge") te razine aktivnosti (npr. "Uvijek sam zaposlen", "Mogu obavljati više stvari istovremeno") možemo primijetiti kako one zapravo impliciraju osobine kompetentnosti što smo i tražili u uputi za egoističko iskrivljavanje. Naime, uputom je naglašeno kako idealnog kandidata za stipendiju odlikuju visoko postignuće, ambicioznost i marljivost. Facete otvorenosti ka iskustvu koje se nalaze na ovom faktoru također su odraz kompetentnosti. Konkretno sklonost pustolovinama čine čestice kao što su "Zanimaju me mnoge stvari", "Više volim raznolikost nego rutinu", dok intelekt čine čestice kao što su "Volim rješavati složene probleme", "Mogu baratati mnoštvom informacija". S obzirom na to da je kompetentnost primarno definirana osobinama djelotvornosti, prvu komponentu mogli bismo označiti kao *egoističko iskrivljavanje*. Neočekivano, prva komponenta korelira s facetom liberalizma i to negativno (-0.266) što znači da su ispitanici smatrali da moraju smanjivati svoje procjene na česticama liberalizma kako bi se predstavili idealnim kandidatom za stipendiju. Moguće je kako ispitanici smatraju da vrijednosti liberalizma nisu prihvaćene u našem društvu, pa ih nije poželjno isticati (npr. "Smatram da bi kriminalcima trebalo pomoći, a ne kazniti ih", "Vjerujem da postoji samo jedna ispravna religija"), no bitno je napomenuti kako je saturacija liberalizmom mala, pa se možda ne bi ni trebala uzimati u obzir pri interpretaciji.

Drugu komponentu čine sve facete ugodnosti. S obzirom da je ugodnost primarno definirana osobinama zajedništva jer ju obilježavaju usmjerenost na međuljudske odnose te dobrobit drugih i društva (Paulhus i John, 1998), ovu bismo komponentu mogli označiti kao *moralističko iskrivljavanje*. Na trećoj komponenti nalaze se neke facete ekstraverzije (društvenost, traženje uzbuđenja i vedrina) i

otvorenosti ka iskustvu (mašta, umjetnički interesi i emocionalnost). Ako pobliže promotrimo neke čestice društvenosti (npr. “Volim velike zabave”, “Na zabavama razgovaram s puno različitih ljudi”), traženja uzbuđenja (npr. “Volim uzbuđenje”, “Volim akciju”) i vedrine (“Puno se zabavljam”, “Zračim veseljem”), možemo primijetiti kako one odražavaju neke životne interese i motive te izražavanje vlastitih osjećaja i osobnosti. Isto tako, mašta (npr. “Imam živu maštu”, “Volim sanjariti”), umjetnički interesi (npr. “Volim glazbu”, “Uživam u ljepoti prirode”) i emocionalnost (npr. “Snažno doživljavam emocije”, “Volim preispitivati sebe i svoj život”) također odražavaju životne interese i doživljavanje. Osim toga, pri interpretaciji ovog faktora dosta važnu informaciju pružaju nam veličine razlika koje smo naveli u Tablici D u Prilogu. Naime, možemo uočiti kako su veličine efekta upravo na ovim facetama najmanje što znači kako su ispitanici ove facete percipirali relativno nevažnima za predstavljanje sebe idealnim kandidatom za stipendiju. Kao što smo već spomenuli, naša uputa u ovoj situaciji naglašava visoko postignuće, marljivost i ambicioznost, a facete društvenosti, traženja uzbuđenja, vedrine, mašte, umjetničkih interesa i emocionalnosti vjerojatno ne odražavaju te osobine. Stoga bismo ovu komponentu mogli označiti kao *opisivanje interesa*. Dakle, u situaciji egoističkog iskrivljavanja izgleda kako smo osim očekivanih faktora egoističkog i moralističkog iskrivljavanja dobili još i faktor na kojem ispitanici nisu iskrivljavali svoje odgovore.

Rezultati faktorske analize faceta ličnosti u situaciji moralističkog iskrivljavanja

U situaciji moralističkog iskrivljavanja prema Kaiser-Guttmanovom kriteriju dobili smo pet faktora koji objašnjavaju oko 70% ukupne varijance. No, paralelna analiza i scree plot upućuju na zadržavanje četiri faktora (Slika 3).

Slika 3. Prikaz prosječnih vrijednosti karakterističnih korijena dobivenih paralelnom analizom i stvarnih vrijednosti dobivenih faktorskom analizom faceta ličnosti u situaciji moralističkog iskrivljavanja

Ova četiri faktora objašnjavaju 66.32% varijance, što znači da zadržavanje petog faktora ne doprinosi puno u objašnjavanju ukupne varijance. U Tablici 10 vidimo koliki postotak varijance objašnjava svaki od četiri zadržana faktora prije i nakon rotacije faktora.

Tablica 10

Vrijednosti karakterističnih korijena, postotka objašnjene varijance i kumulativni postotak ukupno objašnjene varijance dobivenim faktorima prije i nakon rotacije na 30 faceta ličnosti u situaciji moralističkog iskrivljavanja (N=161)

Komponente	Početne vrijednosti			Vrijednosti nakon rotacije		
	KK	% ukupne varijance	Kumulativni % ukupne varijance	KK	% ukupne varijance	Kumulativni % ukupne varijance
1	11.71	39.02	39.02	8.33	27.76	27.76
2	3.46	11.55	50.56	4.16	13.88	41.64
3	2.88	9.61	60.17	3.71	12.37	54.01
4	1.85	6.15	66.32	3.70	12.32	66.32

Nakon provedene rotacije na četiri zadržana faktora dobili smo matricu faktorske strukture prikazanu u Tablici 11. Promatranjem tablice možemo uočiti kako su sve

facete neuroticizma zasićene prvom komponentom (od -0.551 do 0.865). Kod faceta ekstraverzije, asertivnost (0.580) i razina aktivnosti (0.506) su najviše zasićene prvom komponentom, dok su traženje uzbuđenja (0.614) i vedrina (0.662) zasićene četvrtom komponentom. Društvenost je podjednako zasićena prvom (0.612) i četvrtom (0.426), a sklonost prijateljstvu prvom (0.570), drugom (0.481) i četvrtom (0.434) komponentom. Što se tiče dimenzije otvorenosti ka iskustvu, mašta (0.746), umjetnički interesi (0.512) i emocionalnost (0.754) su zasićeni četvrtom komponentom, sklonost pustolovinama (0.674) i intelekt prvom (0.668), a liberalizam trećom komponentom (-0.578). Ispitanici su i u ovoj situaciji smanjivali svoje procjene na česticama liberalizma kako bi se prikazali idealnim kandidatom za putovanje (npr. “Smatram da zločin treba strogo kažnjavati”, “Smatram da smo preblagi prema kriminalcima”), iako u Tablici D u Prilogu možemo primijetiti kako nisu puno mijenjali svoje odgovore s obzirom da je veličina razlike mala (-0.11). Sve facete ugodnosti zasićene su trećom komponentom (od 0.555 do 0.780). Facete savjesnosti uglavnom su se razdijelile na prvu i treću komponentu – samoefikasnost (0.740) je primarno zasićena prvom komponentom, a urednost (0.806) trećom. Pouzdanost je zasićena prvom (0.478), drugom (0.537) i trećom (0.524) komponentom, dok su težnja za postignućem, samodisciplina i opreznost podjednako zasićeni prvom (0.637 težnja za postignućem; 0.662 samodisciplina; 0.492 opreznost) i trećom (0.555 težnja za postignućem; 0.584 samodisciplina; 0.657 opreznost) komponentom.

Možemo uočiti nekoliko obrazaca. Prvu komponentu čine sve facete neuroticizma, većina faceta ekstraverzije (sklonost prijateljstvu, društvenost, asertivnost, razina aktivnosti) te neke facete otvorenosti ka iskustvu (sklonost pustolovinama, intelekt) i savjesnosti (samoefikasnost, težnja za postignućem, samodisciplina). S obzirom da su gotovo sve facete koje se nalaze na prvoj komponenti odraz osobina djelotvornosti, mogli bismo ju označiti kao *egoističko iskrivljavanje*. Druga komponenta sadrži sve facete ugodnosti, koja je glavni odraz osobina zajedništva te bismo ju mogli nazvati *moralističko iskrivljavanje*. Na trećoj komponenti nalazi se liberalizam te dvije facete savjesnosti. Urednost (npr. “Sve radim prema planu”, “Volim red i točnost”) i opreznost (npr. “Pažljivo biram riječi”, “Držim se zacrtanog puta”) odražavaju neke aspekte samokontrole (Paulhus i John, 1998). Stoga bismo treću komponentu mogli označiti kao *iskrivljavanje samokontrole*. Kod četvrte komponente

možemo primijetiti isti obrazac kao kod treće komponente u situaciji egoističkog iskrivljavanja. Na njoj su opet traženje uzbuđenja, vedrina, mašta, umjetnički interesi i emocionalnost koje odražavaju motive i interese ispitanika te njihovu ekspresivnost emocija i doživljaja.

Tablica 11

Faktorska struktura faceta ličnosti nakon provedene Varimax rotacije na zadržana četiri faktora u situaciji moralističkog iskrivljavanja

Facete	Komponente			
	1	2	3	4
Anksioznost	-0.805			
Ljutnja	-0.717	-0.312		
Depresija	-0.747			
Samosvjesnost	-0.805			
Neumjerenost	-0.551	-0.364	-0.372	0.317
Ranjivost	-0.865			
Sklonost prijateljstvu	0.570	0.481		0.321
Društvenost	0.612			0.434
Asertivnost	0.580		0.370	0.426
Razina aktivnosti	0.506		0.321	
Traženje uzbuđenja	0.354			0.614
Vedrina	0.409			0.662
Mašta				0.746
Umjetnički interesi				0.512
Emocionalnost				0.754
Sklonost pustolovinama	0.674			0.347
Intelekt	0.668			0.324
Liberalizam			-0.578	
Povjerenje		0.693		0.304
Moralnost		0.723	0.340	
Altruizam	0.353	0.601		0.434
Sklonost suradnji		0.780		
Skromnost	-0.325	0.555	-0.334	-0.327
Suosjećajnost		0.702		0.315
Samoefikasnost	0.740		0.475	
Urednost	0.304		0.806	
Pouzdanost	0.478	0.537	0.524	
Težnja za postignućem	0.637		0.555	
Samodisciplina	0.662		0.584	
Opreznost	0.492		0.657	

Napomena: u tablici su navedena zasićenja faceta >0.30, a deblje su otisnute njihove primarne projekcije na komponente

Također u Tablici D u Prilogu možemo uočiti kako su to facete na kojima su ispitanici najmanje iskrivljavali svoje odgovore. Uputom smo u ovoj situaciji naglasili kako idealnog kandidata za putovanje obilježava slaganje s drugima, izbjegavanje sukoba i suradljivost što znači da su ispitanici i u ovoj situaciji navedene facete četvrte

komponente percipirali relativno nevažnima za iskrivljavanje. Ovu komponentu bismo mogli označiti kao *opisivanje interesa*.

Dakle, u situaciji poticanog moralističkog iskrivljavanja osim očekivanih faktora egoističkog i moralističkog iskrivljavanja dobili smo još dva različita faktora – iskrivljavanje samokontrole te opisivanje interesa.

RASPRAVA

U ovom radu nastojali smo provjeriti reducira li se faktorski prostor faceta ličnosti u situacijama iskrivljavanja na faktore egoističkog i moralističkog iskrivljavanja. Ličnost smo ispitivali IPIP-300 upitnikom ličnosti te ga primijenili u tri različite situacije – najprije smo od ispitanika tražili da iskreno odgovaraju, a zatim jednom dijelu ispitanika dali uputu da se predstave idealnim kandidatom za studentsku stipendiju (poticano egoističko iskrivljavanje), a drugom dijelu da se predstave idealnim kandidatom za studentsko putovanje (poticano moralističko iskrivljavanje). Ove upute trebale su potaknuti iskrivljavanje različitih osobina u čijoj pozadini se nalaze različite vrijednosti. Konkretno, u pozadini egoističkog iskrivljavanja trebala bi se nalaziti vrijednost djelotvornosti (naglašavanje osobina kao što su ambicioznost, marljivost, visoko postignuće) dok bi se u pozadini moralističkog iskrivljavanja trebala nalaziti vrijednost zajedništva (isticanje slaganja s drugima, izbjegavanja sukoba, suradljivosti). Sukladno tome, u situaciji iskrenog odgovaranja očekivali smo da će faktorska struktura ostati očuvana te će se razlikovati pet faktora koji bi trebali odgovarati neuroticizmu, ekstraverziji, savjesnosti, ugodnosti i otvorenosti ka iskustvu. Našim istraživanjem ovu pretpostavku smo i potvrdili – u situaciji iskrenog odgovaranja faktorskom analizom otkrili smo pet različitih faktora koji uglavnom odgovaraju neuroticizmu, ekstraverziji, savjesnosti, ugodnosti i otvorenosti ka iskustvu. U situacijama egoističkog i moralističkog iskrivljavanja očekivali smo narušavanje faktorske strukture upitnika ličnosti i njeno reduciranje na dva različita faktora koja odgovaraju egoističkom i moralističkom iskrivljavanju.

U situaciji egoističkog iskrivljavanja umjesto očekivana dva faktora, dobili smo ih tri – egoističko i moralističko iskrivljavanje te opisivanje interesa. Moralističko iskrivljavanje očekivano obilježavaju gotovo sve facete ugodnosti, ali ga ne obilježavaju neke facete neuroticizma, savjesnosti i otvorenosti ka iskustvu za koje smo očekivali da

će se naći na ovom faktoru (Tablica 1). Konkretno, moralističko iskrivljavanje nije zasićeno ljutnjom, maštom, emocionalnosti, umjetničkim interesima, liberalizmom, urednosti, pouzdanosti i opreznosti, a očekivali smo da će biti. No, s obzirom da je ovaj faktor dominantno zasićen facetama ugodnosti koje najviše upućuju na vrijednost zajedništva (Wiggins i Trapnell, 1996), s opravdanjem ga možemo nazvati moralističkim iskrivljavanjem. Dakle, na globalnoj razini možemo uočiti kako postoji podjela na egoističko i moralističko iskrivljavanje, ali smo osim toga dobili još jedan faktor koji ne predstavlja iskrivljavanje i koji smo nazvali opisivanje interesa. To se vjerojatno dogodilo zbog interpretacije upute za iskrivljavanje. Naime, sukladno uputi, ispitanici su neke facete prepoznali važnijima za predstavljanje sebe idealnim kandidatom za stipendiju i na njima su puno više iskrivljavali svoje rezultate. Konkretno, sve facete koje se nalaze na faktoru egoističkog iskrivljavanja ispitanicima su se činile važnima kako bi se predstavili ambicioznijima, uspješnijima i marljivijima. S druge strane, facete koje se nalaze na faktoru opisivanja interesa ispitanici su procijenili relativno nevažnima za predstavljanje idealnim kandidatom za stipendiju jer one označavaju neke općenite interese i motive, pa na njima gotovo uopće nisu iskrivljavali svoje odgovore. To se jasno može uočiti u Tablici D u Prilogu promatranjem Cohenovog d indeksa koji upućuje na razlike između iskrenog odgovaranja i odgovaranja s uputom za egoističko iskrivljavanje. Možemo primijetiti kako su ispitanici najmanje iskrivljavali svoje procjene upravo na navedenom trećem faktoru. Naše tumačenje dobivenih faktora možemo dodatno potkrijepiti ako u faktorsku analizu uključimo i skale socijalno poželjnog odgovaranja (CIDR) koje smo koristili u istraživanju. Naime, prvi faktor je zasićen objema skalama egoističkog iskrivljavanja - upravljanjem djelotvornosti (0.788) i osnaživanjem djelotvornosti (0.832), dok je drugi faktor zasićen objema skalama moralističkog iskrivljavanja - upravljanjem zajedništvom (0.727) i osnaživanjem zajedništva (0.727). Treći faktor nije zasićen nijednom skalom iskrivljavanja, što ide u prilog našem tumačenju kako na njemu ispitanici nisu iskrivljavali svoje odgovore.

U situaciji moralističkog iskrivljavanja umjesto očekivana dva faktora dobili smo četiri različita faktora – egoističko i moralističko iskrivljavanje, iskrivljavanje samokontrole te opisivanje interesa. Dakle, u ovoj situaciji smo također dobili faktore egoističkog i moralističkog iskrivljavanja te faktor opisivanja interesa, no osim ta tri

faktora u ovoj situaciji se pojavio i faktor koji smo s obzirom na strukturu zasićenja facetama ličnosti nazvali iskrivljavanjem samokontrole. Čini se da su se facete opet podijelile u skladu s uputom na one na kojima su ispitanici procijenili važnijima te su više iskrivljavali svoje procjene na njima (egoističko/moralističko iskrivljavanje) i na one na kojima su manje iskrivljavali jer su ih smatrali relativno nevažnima za predstavljanje sebe idealnim kandidatom za putovanje (opisivanje interesa). To jasno možemo uočiti u Tablici D u Prilogu ako promotrimo veličine Cohenovih d indeksa. Ovdje se vidi kako su ispitanici najmanje iskrivljavali upravo na četvrtom faktoru koji smo nazvali opisivanje interesa. Moralističko iskrivljavanje ponovno je zasićeno isključivo facetama ugodnosti te jednom facetom savjesnosti (pouzdanost). Iako smo na ovom faktoru prema pretpostavkama Wigginsa i Trapnella (1996) još očekivali facete ljutnje, mašte, umjetničkih interesa, emocionalnosti, liberalizma, urednosti i opreznosti, one se nisu tako rasporedile. No, karakteristike ugodnosti prvenstveno su odraz osobina zajedništva (Paulhus i John, 1998), pa zato s opravdanjem možemo reći da se ovdje radi o moralističkom iskrivljavanju. U ovoj situaciji smo također u faktorsku analizu uključili i skale socijalno poželjnog odgovaranja (CIDR) kako bismo provjerili na koji se način one raspoređuju na dobivene faktore. Faktor egoističkog iskrivljavanja primarno je zasićen upravo skalama egoističkog iskrivljavanja – upravljanjem djelotvornosti (0.617) i osnaživanjem djelotvornosti (0.715) dok je faktor moralističkog iskrivljavanja primarno zasićen skalama moralističkog iskrivljavanja – upravljanjem zajedništvom (0.688) i osnaživanjem zajedništva (0.741). Na faktoru opisivanja interesa ne nalazi se niti jedna skala socijalno poželjnog odgovaranja. Ovakav raspored u skladu je s našim tumačenjem prva tri faktora. Faktor iskrivljavanja samokontrole podjednako je zasićen upravljanjem djelotvornosti (0.587) i osnaživanjem djelotvornosti (0.436), ali i upravljanjem zajedništvom (0.351). Dakle, ovaj faktor svakako predstavlja određenu vrstu iskrivljavanja jer je zasićen i egoističkim i moralističkim iskrivljavanjem. Osim toga, on je zasićen facetama urednosti i opreznosti, za koje smo očekivali da će biti dio moralističkog iskrivljavanja, no dogodilo se da su te facete formirale zaseban faktor. Značenje ovog faktora nije u potpunosti jasno. Moguće je da smo ovaj faktor nekako proizveli našom uputom u situaciji moralističkog iskrivljavanja.

Općenito možemo reći kako smo djelomično potvrdili drugu i treću pretpostavku jer je u situacijama poticanog iskrivljavanja došlo do redukcije faktorskog prostora. No,

osim očekivanih faktora egoističkog i moralističkog iskrivljavanja, provedene faktorske analize otkrile su još neke specifične faktore uglavnom ovisno o tome koliko su ispitanici pojedine čestice prepoznali važnima za iskrivljavanje s obzirom na uputu. Naši rezultati su u skladu s brojnim istraživanjima koja konstatiraju da se konstruktna valjanost narušava u situacijama kad su ispitanici motivirani uljepšavati sliku o sebi (npr. Ellingson i sur., 1993; Rosse i sur., 1998). Osim toga, ovo istraživanje je pokazalo kako narušavanje konstruktne valjanosti ovisi o situaciji, odnosno u našem slučaju o uputi. Naime, ovisno o vrsti upute koju smo koristili, dobili smo različit broj faktora (u situaciji egoističkog iskrivljavanja tri, a u situaciji moralističkog iskrivljavanja četiri faktora). Dakle, naši rezultati potvrđuju postojanje egoističkog i moralističkog faktora u situacijama iskrivljavanja na upitnicima ličnosti o kojima su govorili Wiggins i Trapnell (1996) te Paulhus i John (1998), no očito je da postoje još neki faktori koji su možda ovisni o karakteristikama situacije. U budućim istraživanjima trebalo bi provjeriti kako točno broj faktora ovisi o uputi.

Naše istraživanje ima nekoliko nedostataka. Jedan od nedostataka temelji se na činjenici da je provedeno u neprirodnim uvjetima, kojima smo inducirali iskrivljavanje odgovora. Neka istraživanja pokazuju da se faktorska struktura upitnika ličnosti ne mijenja puno ako je istraživanje provedeno u stvarnim selekcijskim uvjetima jer tada ispitanici iskrivljavaju u manjoj mjeri (npr. Smith i sur., 2001; prema Bradley i Hauenstein, 2006). No, iako smo u ovom istraživanju inducirali iskrivljavanje odgovora, važno je napomenuti kako nismo tražili maksimalno uljepšavanje odgovora kao što je to slučaj u većini ovakvih istraživanja (npr. Ellingson i sur., 1999), već smo uputu prilagodili ispitivanoj populaciji. Time smo se približili realnoj situaciji selekcije jer su se naši ispitanici lako mogli zamisliti u situaciji koju smo od njih tražili uputom, te smo pokazali kako se konstruktna valjanost narušava čak i u situacijama u kojima se ne traži maksimalno uljepšavanje slike o sebi nego uljepšavanje u skladu s konkretnim zahtjevima situacije. Još jedna prednost ovog istraživanja je što je provedeno na zavisnim uzorcima, jer razlike utvrđene u različitim situacijama možemo pripisati samo razlici među situacijama, a ne i razlici među ispitanicima kao što je to u slučaju nezavisnih uzoraka. No, to je s jedne strane i nedostatak jer je ispitivanje bilo dugotrajno (u prosjeku je trajalo oko dva sata), pa je lako moglo doći do umora ispitanika. Također, ispitivanje je provodio velik broj različitih eksperimentatora, pa ne

možemo biti sigurni jesu li svi ispitanici imali podjednake uvjete ispitivanja. U budućim istraživanjima trebalo bi uključiti i situaciju stvarne selekcije kako bi se provjerilo narušava li se i u tom slučaju konstruktna valjanost upitnika ličnosti.

ZAKLJUČAK

Našim istraživanjem pokazali smo kako se konstruktna valjanost faceta upitnika ličnosti narušava u situacijama poticanog iskrivljavanja u odnosu na iskreno odgovaranje. Provedbom faktorskih analiza (metodom glavnih komponenti), osim očekivanih faktora egoističkog i moralističkog iskrivljavanja, dobili smo još neke faktore koje nismo očekivali. U situaciji poticanog egoističkog iskrivljavanja dobili smo još faktor opisivanja interesa. U situaciji poticanog moralističkog iskrivljavanja također smo dobili faktor opisivanja interesa te faktor iskrivljavanja samokontrole. Time smo podržali empirijske studije koje pokazuju kako se iskrivljavanjem odgovora zapravo narušava konstruktna valjanost upitnika ličnosti u smjeru smanjenja broja faktora u odnosu na iskreno odgovaranje.

LITERATURA

- Bahtijarević-Šiber, F. (1999). *Management ljudskih potencijala*. Zagreb: Golden marketing.
- Barrick, M.R., Mount, M.K., Judge, T.A. (2001). Personality and performance at the beginning of the new millenium: What do we know and where do we go next? *International Journal of Selection and Assessment*, 9, 9-30.
- Barrick, M.R., Mount, M.K. (1991). The Big Five personality dimensions and job performance: A meta-analysis. *Personnel Psychology*, 44(1), 1-26
- Bradley, K.M., Hauenstein, N.M.A. (2006). The moderating effects of sample type as evidence of faking on personality scale correlations and factor structure. *Psychological Science*. Vol 48(3), 313-335.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power for the behavioral science*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Digman, M.J. (1997). Higer-Order Factors of the Big Five. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 73, 6, 1246-1256.
- Dilchert, S., Ones, D.S., Viswesvaran, C., Deller, J. (2006). Response distortion in personality measurement: Born to decieve, yet capable of providing valid self assessments? *Psychological Science*, Vol. 48(3), 209-225.

- Ellingson, E.J., Sackett, R.P., Hough, M.L. (1999). Social desirability corrections in personality measurement: Issues of applicant comparison and construct validity. *Journal of Applied Psychology*, 84, 155-166.
- Galić, Z., Jerneić, Ž. (2006). Socijalno poželjno odgovaranje u različitim motivacijskim kontekstima: Provjera Paulhusovog modela socijalne poželjnosti. *Suvremena Psihologija*, 9, 155-170.
- Hayton, J.C., Allen, D.G., Scarpello, V. (2004). Factor retention decisions in exploratory factor analysis: A tutorial on parallel analysis. *Organizational Research Methods 2004 Vol 7(2)*, 191-205.
- Mueller-Hanson, R., Heggstad, E.D., Thornton, G.C.III (2003). Faking and Selection: Considering the use of personality from select-in and select-out perspectives. *Journal of Applied Psychology*, Vol.88(2), 348-355.
- Norusis, M.J. (1998). SPSS/PC + Advanced Statistics V2.0 for the IBM PC/XT/AT and PS/2 (Chapter 2: Identifying Dimensions of Communalities: Factor Analysis, B-41 to B-69). Chicago: SPSS Inc.
- Paulhus, D.L. (2006). A comprehensive Inventory of Desirable Responding (CIDR). Poster presented at the meeting of the Association for Research in Personality. New Orleans.
- Paulhus, D.L. (2002). Socially desirable responding: The evolution of a construct. U: Braun, H.I., Jackson, D.N., Wiley, D.E. (Ur.), *The role of constructs in psychological and educational measurement*, (str. 49-69). Mahwah NJ: Erlbaum.
- Paulhus, D.L. (1991). Measurement and control of response bias. U J.P.Robinson, P.Shaver, L.S.Wrightsmann (Ur.), *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes*. San Diego: Academic Press, 1991.
- Paulhus, D.L. (1984). Two-component models of socially desirable responding. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 598-609.
- Paulhus, D.L., Bruce, M.N., Trapnell, P.D. (1995). Effects of self-presentation strategies on personality profiles and structure. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, 100-108.
- Paulhus, D.L., John, O.P. (1998). Egoistic and moralistic bias in self perception: The interplay of self-deceptive styles with basic traits and motives. *Journal of Personality*, 66, 1025-1060.
- Pauls, C.A., Crost, N.W. (2004). Effects of faking in self deception and impression management scales. *Personality and Individual Differences*, 37, 1137-1151.

- Pauls, C.A., Stemmler, G. (2003). Substance and bias in social desirability responding. *Personality and Individual Differences*, 35, 263-275.
- Rosse, J.G., Stecher, M.D., Miller, J.L., Levin, R.A. (1998). The impact of preemployment personality testing and hiring decisions. *Journal of Applied Psychology*, 83, 634-644.
- Rothstein, G.M., Goffin, D.R. (2006). The use of personality measures in personnel selection: What does current research support?. *Human Resource Management Review*. 16, 155-180.
- Wiggins, J.S., Trapnell, P.D. (1996). A dyadic-interactional perspective on the Five Factor Model. U: J.S. Wiggins (Ur.), *The Five Factor Model of personality: Theoretical perspectives* (str. 88-162). New York: Guilford Press.

PRILOZI

Tablica A

Koeficijenti pouzdanosti (Cronbachov α) faceta ličnosti u tri situacije ispunjavanja upitnika

Facete	Iskreno	Egoističko iskrivljavanje	Moralističko iskrivljavanje
Anksioznost	0.83	0.79	0.73
Ljutnja	0.82	0.72	0.64
Depresija	0.89	0.84	0.77
Samosvjesnost	0.60	0.50	0.50
Neumjerenost	0.67	0.64	0.66
Ranjivost	0.76	0.81	0.80
Sklonost prijateljstvu	0.85	0.80	0.79
Društvenost	0.82	0.79	0.73
Asertivnost	0.75	0.70	0.74
Razina aktivnosti	0.68	0.53	0.49
Traženje uzbuđenja	0.80	0.70	0.74
Vedrina	0.80	0.78	0.75
Mašta	0.84	0.78	0.75
Umjetnički interesi	0.80	0.83	0.76
Emocionalnost	0.70	0.62	0.56
Sklonost pustolovinama	0.75	0.74	0.76
Intelekt	0.76	0.75	0.81
Liberalizam	0.70	0.55	0.60
Povjerenje	0.86	0.78	0.80
Moralnost	0.76	0.75	0.73
Altruizam	0.77	0.79	0.74
Sklonost suradnji	0.77	0.68	0.65
Skromnost	0.78	0.70	0.70
Suosjećajnost	0.70	0.69	0.72
Samoefikasnost	0.74	0.82	0.81
Urednost	0.87	0.80	0.78
Pouzdanost	0.77	0.77	0.82
Težnja za postignućem	0.77	0.74	0.82
Samodisciplina	0.87	0.87	0.92
Opreznost	0.79	0.76	0.73

Tablica B

Deskriptivna statistika, rezultati t-testa za zavisne uzorke i Cohenov d-indeks - usporedba situacije iskrenog odgovaranja i egoističkog iskrivljavanja

Dimenzije	Facete	Iskreno odgovaranje		Egoističko iskrivljavanje		Značajnost razlike		Veličine razlika
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	
Neuroticizam	Anksioznost	38.47	10.34	23.16	8.08	18.04**	175	1.36
	Ljutnja	36.97	10.67	24.38	7.35	14.43**	173	1.09
	Depresija	26.48	9.37	15.32	5.79	15.57**	171	1.21
	Samosvjesnost	37.59	7.07	26.28	5.49	18.40**	175	1.39
	Neumjerenost	40.40	8.66	26.26	6.92	19.18**	171	1.46
	Ranjivost	37.94	9.02	20.78	7.69	22.10**	173	1.75
Ekstraverzija	Sklonost prijateljstvu	50.83	9.20	60.06	6.98	-12.75**	172	-0.97
	Društvenost	46.31	10.48	55.46	8.40	-11.29**	174	-0.85
	Asertivnost	47.30	8.42	59.63	6.51	-18.03**	173	-1.37
	Razina aktivnosti	39.60	8.10	53.35	5.89	-19.55**	175	-1.47
	Traženje uzbuđenja	41.64	9.93	40.83	8.23	1.09	174	0.08
	Vedrina	53.20	7.98	57.54	7.45	-7.57**	174	-0.57
Otvorenost ka iskustvu	Mašta	52.92	9.69	42.20	9.06	12.60**	172	0.96
	Umjetnički interesi	56.51	8.93	61.05	7.75	-7.18**	174	-0.54
	Emocionalnost	51.21	7.86	46.05	7.52	7.32**	174	0.55
	Sklonost pustolovinama	48.57	8.89	56.06	7.45	-10.63**	176	-0.80
	Intelekt	52.69	9.10	61.31	6.69	-11.56**	174	-0.87
	Liberalizam	42.80	8.43	38.22	7.80	7.40**	175	0.56
Ugodnost	Povjerenje	48.56	7.88	51.72	7.85	-4.58**	173	-0.35
	Moralnost	53.40	7.53	59.09	7.18	-9.49**	172	-0.72
	Altruizam	56.13	6.91	61.20	6.61	-9.41**	175	-0.71
	Sklonost suradnji	48.83	8.54	51.86	7.46	-4.34**	173	-0.33
	Skromnost	41.27	9.28	32.37	7.77	11.26**	175	0.85
	Suosjećajnost	48.42	7.34	49.01	7.78	-0.98	174	-0.07
Savjesnost	Samoeфикаsnost	47.82	7.32	62.88	6.55	-24.29**	176	-1.83
	Urednost	44.25	11.80	61.20	6.83	-19.67**	178	-1.47
	Pouzdanost	53.62	7.96	63.45	5.74	-15.16**	171	-1.16
	Težnja za postignućem	47.67	9.40	64.03	5.71	-21.58**	175	-1.63
	Samodisciplina	41.56	11.17	64.70	6.06	-24.86**	173	-1.89
	Opreznost	46.87	9.39	62.30	6.39	-20.33**	173	-1.54

Napomena: ** p<0.01

Tablica C

Deskriptivna statistika, rezultati t-testa za zavisne uzorke i Cohenov d-indeks - usporedba situacije iskrenog odgovaranja i moralističkog iskrivljavanja

Dimenzije	Facete	Iskreno odgovaranje		Moralističko iskrivljavanje		Značajnost razlike		Veličine razlika
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	
Neuroticizam	Anksioznost	38.95	10.57	22.19	7.44	19.29**	165	1.50
	Ljutnja	37.72	10.64	23.13	6.60	16.16**	165	1.26
	Depresija	26.67	10.61	14.74	5.15	14.41**	167	1.11
	Samosvjesnost	37.22	7.18	26.45	5.33	16.52**	164	1.30
	Neumjerenost	40.99	8.42	27.05	7.54	17.67**	167	1.36
	Ranjivost	38.53	8.42	21.75	7.61	21.88**	166	1.69
Ekstraverzija	Sklonost prijateljstvu	50.70	9.13	63.66	5.99	-16.90**	168	-1.30
	Društvenost	46.94	10.23	60.52	6.54	-15.14**	168	-1.16
	Asertivnost	47.20	7.69	57.98	7.32	-14.62**	166	-1.13
	Razina aktivnosti	40.23	7.59	50.45	6.00	-15.23**	162	-1.19
	Traženje uzbuđenja	41.36	10.61	43.05	8.39	-1.90	164	-0.15
	Vedrina	53.38	8.56	61.61	6.24	-11.77**	167	-0.91
Otvorenost ka iskustvu	Mašta	51.94	10.10	45.20	8.83	7.61**	164	0.59
	Umjetnički interesi	55.68	9.65	63.54	6.68	-10.85**	164	-0.85
	Emocionalnost	50.48	8.29	49.40	7.22	1.81	165	0.14
	Sklonost pustolovinama	47.58	8.91	58.28	7.20	-14.75**	164	-1.15
	Intelekt	50.77	8.90	62.34	6.80	-15.56**	165	-1.21
	Liberalizam	40.48	9.64	41.48	8.12	-1.45	166	-0.11
Ugodnost	Povjerenje	47.89	9.27	56.81	7.59	-11.42**	166	-0.88
	Moralnost	53.28	8.64	61.07	6.77	-11.26**	168	-0.88
	Altruizam	56.62	7.25	64.73	5.16	-12.52**	164	-0.98
	Sklonost suradnji	48.39	9.45	57.08	7.21	-10.86**	164	-0.85
	Skromnost	39.74	8.59	33.58	8.22	7.56**	167	0.58
	Suosjećajnost	47.14	8.34	53.34	8.03	-8.47**	166	-0.66
Savjesnost	Samoefikasnost	46.86	6.90	62.02	6.64	-22.02**	169	-1.69
	Urednost	45.54	11.82	59.08	7.83	-14.02**	164	-1.09
	Pouzdanost	53.52	8.19	64.94	5.89	-16.43**	161	-1.29
	Težnja za postignućem	47.88	8.78	62.91	6.90	-19.69**	165	-1.53
	Samodisciplina	39.90	10.31	63.79	7.87	-24.48**	164	-1.91
	Opreznost	46.23	8.84	62.30	6.19	-20.62**	165	-1.60

Napomena: ** p<0.01

Tablica D

Prikaz veličina razlika (Cohenov d) između iskrene situacije i egoističkog iskrivljavanja te između iskrene situacije i moralističkog iskrivljavanja

Naziv osobine	Veličina razlika (d-indeks)	
	iskreno-egoističko	iskreno-moralističko
Anksioznost	1.36	1.50
Ljutnja	1.09	1.26
Depresija	1.21	1.11
Samosvjesnost	1.39	1.30
Neumjerenost	1.46	1.36
Ranjivost	1.75	1.69
Sklonost prijateljstvu	-0.97	-1.30
Društvenost	-0.85	-1.16
Asertivnost	-1.37	-1.13
Razina aktivnosti	-1.47	-1.19
Traženje uzbuđenja	0.08	-0.15
Vedrina	-0.57	-0.91
Mašta	0.96	0.59
Umjetnički interesi	-0.54	-0.85
Emocionalnost	0.55	0.14
Sklonost pustolovinama	-0.80	-1.15
Intelekt	-0.87	-1.21
Liberalizam	0.56	-0.11
Povjerenje	-0.35	-0.88
Moralnost	-0.72	-0.88
Altruizam	-0.71	-0.98
Sklonost suradnji	-0.33	-0.85
Skromnost	0.85	0.58
Suosjećajnost	-0.07	-0.66
Samoefikasnost	-1.83	-1.69
Urednost	-1.47	-1.09
Pouzdanost	-1.16	-1.29
Težnja za postignućem	-1.63	-1.53
Samodisciplina	-1.89	-1.91
Opreznost	-1.54	-1.60